

INTERVISTË ME AFIDE TOPALLI KUKËN

Kaçanik | Data: 10 shtator, 2022

Kohëzgjatja: 80 minuta

Të pranishëm:

- Afide Topalli Kuka (E intervistuar)
- Anita Susuri (Intervistuesja)
- Renea Begolli (Kamera)

Simbolet e komenteve në transkriptë të komunikimi jo-verbal:

() - komunikim emocional

{ } - i intervistuari shpjegon me gjeste

Simbole të tjera në transkriptë:

[] - shtesë e tekstit për të lehtësuar kuptimin

Fusnotat janë shtesa editoriale që japin informacion mbi vendbanime, emra apo shprehje.

Pjesa e Parë

Afide Topalli Kuka: Unë jom Afide Topalli Kuka. Jom e lindur me 21.9.1959 në fshatin Greme, komuna e Ferizajit. Shkollën fillore e kom kry në vendlindje, të mesmen e kom kry në Ferizaj ndërsa universitetin në Fakultetin e Prishtinës, Fakulteti Juridik. Unë rrjedh prej ni familje fshatare, bujare, atdhedashëse që çdo herë jom e frymëzume, kom qenë e frymëzume prej familjes. Bisedat e ndryshme, unë jom rritë në odën e burrave, se ma përpara fshatrat kanë pasë oda. Nuk kanë qenë kafiteri të ndryshme, mysafirët m'i qitë nëpër kafiteri, por në oda.

Falë vllazërve të mi, dy vllazër ma të mdhej kanë qenë, kanë pasë shoqni, rrethin e gjanë e kanë pasë edhe të gjithë a Prishtinë, a Gjilan, a Ferizaj, të gjitha anëve edhe u diskutojke për shtypjen sistematike të shqiptarëve në ish Jugosllavi. Unë prej atyne, prej atyne bisedave që i kom pa, që i kom dëgju, edhe aty m'ka lindë ideja se edhe unë diçka du të bëjë. Kështu që, gjendjen ekonomike sociale, kombëtare, për historinë e popullit shqiptar, përveç familjes që jom eduku në atë frymë, jom eduku edhe prej arsimtarëve të shkollës fillore, bazën e kemi pasë.

Unë nuk munda pa e përmend ni kujdestar të klasës, të gjuhës shqipe e kemi pasë, prej klasës t'pestë deri në të tetën. Ka qenë ni arsimtar i mrekullueshëm, na mësonte si ta dumi atdhenë, si ta dumi, ta dojna flamurin, si ta dojna atdheun, si ta urrejmë shtypësin. Gjithashtu edhe vllau im ka qenë arsimtar, ka qenë arsimtar i historisë, Habit Topalli. Ai gjithëherë na ka mësu historinë e popullit shqiptar, jo historinë e popullit serb. Unë nuk e di programet [arsimore] qysh kanë qenë atëherë, mirëpo në ditar u dashtë qysh u konë programet, mirëpo nxënësi ma i dobët e ka ditë historinë e popullit shqiptar.

Gjithë ato gjenerata që janë dalë, sot janë plakë, krejt e dijnë historinë e popullit shqiptar, se nuk ka pasë shansë me kalu pa e ditë historinë e popullit shqiptar. Problemet kanë qenë të mdhaja edhe në shkollim, rrethi, mentaliteti. Nuk e kemi pasë lehtë ni vajzë e fshatit të shkon në shkollë të mesme. Mirëpo, falë vllazërve mu më kujtohet në afatin e parë të shkollës të mesme nuk më regjistrunë. Baba jem me ato bindjet qysh kanë qenë, jo se ka qenë nifarë, ni propagandë e keqe që shkolla si të shkon në shkollë bohesh shkinë¹. Tekstualisht qysh i kanë thanë po e thom.

¹ *Shka* (m.), *shkinë* (f.), shumë *shkijet*, term derogativ që shqiptarët e përdorin për serbët.

Anita Susuri: E çfarë kuptimi ka pasë?

Afide Topalli Kuka: Po kuptimin që si të shkojsh, martoresh me serb, martoresh... ku i di unë kto. Edhe tashti vllau jem, ky vllau i dytë thotë, “Nëse nuk e leni Afiden në shkollë me shku, unë do ta ndërpres shkollimin edhe do të iki krejt prej këtij vendi”. Edhe vllau i madh më ka regjistru. Shumë ka qenë i heshtur ai, s’di. Puntë krejt i ka kry, por i heshtun. Edhe ni ditë pa hi në shkollë m’i pruni librat, uniformën, kështu që shkova në shkollë të mesme. Edhe u bind mas meje, në fshat të gjitha kanë shku rend në shkollë. Në atë rrethin tem, se s’do me thanë, se ka qenë ni fshat i madh aty. Ndoshta në lagje tjera ka pasë edhe para meje, mirëpo në atë rrethin e vetmja unë kam qenë.

Mirëpo edhe në shkollë të mesme gjithashtu kemi pasë profesorë të mirë, po kemi pasë edhe të tjerë. Kështu që, UDB-ja ka punu, sidomos te personeli arsimor me mujtë e m’i, m’i kthy kah vetja. Kështu që, na çdo herë u dashtë me pasë kujdes. Qysh në vitet 1970, ‘79-të veç jom marrë me literaturë por jo në formë të organizume. Disa, unë lidhjet e para i kom pasë me Enver Topallin, tani osht’ dëshmor. Kemi qenë edhe kusheri edhe shokë prej klasës t’parë edhe n’studime kemi qenë bashkë.

Mirëpo, qashtu u konë që për shkak të konspiracionit mos me u ditë kah u marrë ajo literaturë, kah jonë marrë ato gazeta, për shembull, “Liria”, “Kushtrimi”. Mas vitit ‘81, për shembull ngjarjet, shtypi botëror, ngjarjet në Kosovë. Kështu, ka pasë literaturë e literaturë. Ma vonë, në vitin 1981 plasën demonstratat që u qujtë me ni emër shumë të mirë, “Pranvera e kuqe”, sepse u kuq toka prej gjakut. Në... gjatë demonstratave prej 26 marsit deri me 2 prill [1981] në Prishtinë kam qenë pjesë aktive.

Kështu që, me 26 mars edhe jom arrestu, për herë të parë në konvikte. Unë atëherë kom udhëtu, mirëpo kom qenë pjesë aktive. Kom banu nëpër shoqe që në atë kohë që të jom unë pjesëmarrëse. Ka qenë kërdi e madhe, me 26 mars janë torturu njerëz. Të gjithë nëpër konvikte kemi hi në dhoma edhe kur kanë hy policia me na nxjerrë prej dhomave, nuk e kanë çelë derën po e kanë thy me tyta, çka kanë pasë ato, s’i di, llojeve e armëve. I kanë thy. Kur, kemi qenë shtatë-tetë vetë na, dhomat ishin konë mushë plot s’kishim vend edhe nuk kemi mujtë na me depërtu me naj dhomë. Më vjen keq, në tualet kemi hy, se ka pasë edhe gaz lotsjellës shumë.

Na kanë tërhjekë të gjithëve për krahi t’u na mshu me shufra edhe kur kemi dalë para konviktit, kanë qenë policë knej edhe knej {bën me duar në të dy anët}. Mu më shkoi menja, në mesjetë ka qenë dënimi me 300 shkopinjë me të ra anej edhe knej. Mu më kujtohet të gjithëve na, se jo vetëm mu po të gjithëve. Atë që e kanë marrë në dorë edhe më ka ra polici, nuk e di për herën e dytë më ka trullavë. Ni polic tjetër shqiptar ka qenë, unë nuk e di, s’muj me thanë i mirë a i keq, por veç ka thanë, “Idiota mos mshoni”. Edhe na kanë marrë na kanë shti në atë kerrin, na kanë renditë si sardina, nuk ka pasë vend. Ku e di unë sa vetë kanë qenë, njo mi njo, fryma na u ka nxonë deri na kanë çu në stacion të policisë.

Kur na kanë çu në stacion të policisë na kanë nda, djemtë veç, vajzat veç. Edhe tasht edhe ni, aty e shoh ni, ni shoqe të studimeve aty. Unë, palltoja më kish pasë hupë, ku e di unë. E kisha pasë këmishën

krejt ngjyrë, thotë, “Ua, po ti, tashti s’paskan me të lshu moj”, e ka hjekë, e kish pasë ni jelek si triko, e ka hjekë prej trupit të vet edhe ma ka dhanë. Tha, “Mos të shihet kjo”. Kur erdh reni me më pytë, kah ora 1:00 të natës tha, “E kahit je?” “E Gjilanit”. Hiç s’pi kallxoj që jom e Ferizajit edhe ni emër nuk më kujtohet çfarë emri i kom dhanë kështu. Edhe më lirunë mu aty. Kur më kanë liru unë nuk kom ditë kah me shku...

Anita Susuri: Ajo ngjyra që po thoni, qysh u bo?

Afide Topalli Kuka: Ngjyra u bo, ngjyra u bo parulla që kanë shkru, kanë shkru kolegët jom afriu me ju ndihmu diçka. Jo unë, nuk kam qenë kështu e organizume, se nuk kam qef unë ni gja që s’e kom bo me thanë po. Por e kom pasë vullnetin e madh, e kom pasë çdo gja me ndihmu. Për mu ka qenë, për mu ka qenë veç a je kundër atij pushtetit edhe e kom kap sigurisht naj parullë edhe kumeditë e langësht, ku e di, unë nuk e di as vet me shpjegu. Kam fillu unë me shku drejt për te banesa. Ajo banesa te Xhamia e Llapit dikund, unë në anën e kundërt kah spitalet isha konë t’u shku. Edhe jom kthy, po e lexoj, “Bankos”, ku u konë. Atë rrugë me qindra herë e kisha pasë kalu. Jom ulë në shkallë edhe nuk e disha kah jam, ku jam. Se gaz lotsjellës për së tepri na kanë qitë. M’u ka dokë diçka sikur ni perde kur ta hjekësh edhe po lexoj, p’e di ku jom. Vijnë do djem po thojnë, “A ka nevojë me të ndihmu?” “Jo, jo”, thashë, “se tash jom kfejllë”, edhe me kaq përfundoi.

Megjithatë, na prapë kemi fillu, se me... në Ferizaj demonstratat kanë qenë... unë kom qenë në Prishtinë, vllëzërit e mi kanë qenë pjesëmarrës. Vllaun tem të dytin, Sabitin, Sabit Topallin, e dënunë dy muj. E Ishunë ata mas dy mujve edhe e ngritën ni aktakuzë. UDB-së sa herë ju ka dashtë edhe ka formu grupe, mrena ditës, mrena natës edhe e kanë bo ni grup. Ky nuk pranoi të dalë [dorëzu policisë], nja tre muj ditë nejt i ilegal. Gjithë ato bastisje që i kemi pasë në shpi, gjithë ato malltretime për prindër ka qenë e randë. Se të vish, për shembull, polici, “Po ta zana djalin, do t’ia bana shpinën ma butë se barkun”. Kjo osht’ e randë, osht’ për prindin. Megjithatë, kaloi edhe kjo.

Vllaun e kisha në punë, tjetrin e suspendunë prej punës. Më kujtohet kur ka shku Komiteti në shkollë për m’i dënu, m’i dënu demonstratat edhe ky s’e çon gishtin. Tri herë të njejtën e përsëritin, ky prapë s’e çon gishtin. Thotë, “Po ti?” Thotë, “Bima ni laps qitu”, thotë, “unë nuk i dënoj djemtë e Kosovës nuk i dënoj”. Edhe prej atyhit, se janë... edhe i arsyeton demonstratat, “Osht’ e drejtë sikurse statusin duhet me e pasë sikur republikat tjera të ish Jugosllavisë”, edhe nuk e di çka e tjera e tjera. Kështu që e largojnë prej punës. Masanej rrjedhin bisedat informative. Motrën teme gjithashtu e largojnë prej punës. Kështu që, ni kohë na në kollaps jena konë.

Anita Susuri: Sa fmi jeni konë ju në familje?

Afide Topalli Kuka: Na, katër motra e dy vllëzër, po.

Anita Susuri: Po du m'u kthy pak te familja juj, senet që m'i tregutë ma herët për ato bisedat nëpër oda se prej qaty po thuni ka fillu...

Afide Topalli Kuka: Po, prej atuhit.

Anita Susuri: A ju kujtohet, për shembull, në atë vendin e juj çka ka ndodhë gjatë viteve të Luftës së Dytë Botërore, mas luftës që ka qenë koha e Rankoviqit. A kanë tregu çka kanë përjetu njerëzit?

Afide Topalli Kuka: Po. Xhaxhai jem në atë kohë kanë ardhë me kërkë babën tem, baba jem... Aksioni i armëve në '56-ten ka qenë kjo. Babai im nuk ka qenë në shtëpi, xhaxhi pat' qenë 17 vjet apo 18 edhe e kanë marrë kta si i ri. Dathë e kanë marrë prej fshatit tetë kilometra nëpër borë t'u e torturu e kanë çu deri në Ferizaj. Gjithë atë presion edhe tortura kur bon, nuk menon kush mirë për atë pushtet. Nuk kemi pritë na si familje kurrë mirë prej atij pushtetit. Kurrë të mira s'kena pasë, veç të zeza kena pasë. Kurrë s'kemi pasë.

Bile, bile edhe axha jem e ka dhanë ni kontribut të jashtëzakonshëm dhe në edukimin tonë, se nashti po dal pak përpara, ta lidhi se e kom fjalën për axhën. Kur jom arrestu në vitin 1984 pos bastisjeve, demolimeve krejt ato, ka ardhë te kerri i policisë aty se ata me dy-tri kerre a ku e di unë me sa janë ardhë. I mshon xhamit, tha, "Çka ki plako?" "Jo", tha, "me juve s'kom punë, po du me folë me çikën". Tha, "Bijo", tha, "mos fol!" Tha, "Ma mirë e dektë me na ardhë e me ftyrë, se e gjallë e paftyrë". Tani gjithë gjatë hetuesisë, "A kjo nuk guxon të flet, nuk guxon me folë se e ka shtrëngu plaku". Kështu.

Anita Susuri: E vllau juj a ka qenë i organizum?

Afide Topalli Kuka: Po, ka qenë i organizumë, por fatbardhësisht kurrë nuk osht' zbulu. Tashti kadaldalë të kallxoj lidhun puna edhe hetuesisë time me të vllaut. Tash do t'i shpjegoj ren unë. Mu m'u... pas, prej vitit '81 rregullisht jom marrë me shpërndarje të shtypit ilegal, "Titistët", "Yje të pashume", shtypi botëror rreth ngjarjeve të Kosovës. "Kushtrimi", "Liria", "Zëri i Kosovës".

Anita Susuri: Qysh ju kanë ardhë në dorë qato?

Afide Topalli Kuka: Mu më kanë ra në dorë në fillim prej kusherive Berat Topalli edhe Enver Topalli. Masanej vllau kur ka dalë në vitet '81, përmes vllaut, po edhe kom bo shpërndarje. Me 9 shkurt 1984 arrestohna, zihem diku çka po di unë. Tre vite jemi dënu për qata. Ka qenë unë, Minire Ramadani nga fshati Talinovc edhe Sejdi Sejdiu i komunës së Lipjanit, fshati Karaqicë në qoftëse s'kom haru. Në këtë proces gjyqësor jom dënu unë tri vjet. Ni pjesë t'Karaqicë burgut e kom majtë, hetuesinë e kom vujtë në Mitrovicë, ni pjesë në Lipjan dhe ni pjesë në Burgut e Pozhorevcit.

Në hetuesi edhe gardienët e burgut nuk kanë pasë sjellje të mira. Mu më kujtohet në orët e para të mëngjesit kur na kanë arrestu edhe tanë ditën nëpër lokale të Sigurimit Shtetnor, nëpër pytje t'u na

marrë. Kur më kanë kthyer dikur vonë, po na orë s'kemi pasë, nuk e di edhe me nifare podrumi në Burgun e Mitrovicës. P'i thom, gardienja serbe ka qenë, "Më fal, tualet?" Edhe tash t'u ra podrumit, si të më ka shty prej shkallve naltë e poshtë. Ajo emrin e ka pasë Rozika. Rozika i thojshin, po nuk e di unë...

Anita Susuri: A ka folë shqip a?

Afide Topalli Kuka: Jo, jo, serbisht, serbisht.

Anita Susuri: A serbe.

Afide Topalli Kuka: Po, unë shqip ajo serbisht. Se serbisht kurrë s'ju kom folë, kurrë. Ni natë më kanë majtë aty dhe tashti ni, ni, sa ky salloni {i referohet hapësirën e intervistës} ish kanë ai vend i madh krejt, nuk di me shpjegu aq keq ka qenë. Tashti ni i burgosur ka qenë, se zakonisht ka qenë... kto e kemi pasë për m'i dhanë moral dikujt me kangë, me poezi edhe e knon ni kangë, "Në Dardani bjen ni tupan". Edhe ai za më vijke sikur për dheu. Kah osht' tu më ardhë ky za, kah osht' t'u më ardhë? Të nesërmen më kanë vendosë në pavionin e femrave, në dhomën numër tre. Edhe pas hetuesisë se kanë përfunduar hetuesia, u dënum. Jemi ardhë në Lipjan.

Në Lipjan aty ni grevë e kemi pasë bo edhe shkak greva ka qenë që na transferunë. Po niherë... se kaniherë po i përzij ndoshta senet. Ma herët, në mujin maj '85-ten ka qenë, ka qenë në Lipjan ni punëtori e rrobaqepësisë, na shtishin tesha për të burgosurit, ku di unë kishe me punu, me kepë. Ai shefi i punëtorisë nifare Mujedin Mulliqi ka qenë, thotë... ma pruni flamurin e Serbisë me hekurose, tha, "Hekurose!" Thashë, "S'muj". "Hekurose!" "S'muj". "Preke!" "S'e preki". "Preke, ani veç preke", "S'e preki". Edhe masanej kanë lajmëru drejtorin e krejt edhe më dënumë një 15 ditë në qeli. Po krejt qeli burgu, po nejse, kesi në vetmi edhe ka qenë te të miturit. Se në Lipjan nuk ka pasë te të femrave, po te të miturit më çunë atje.

Kanë ardhë tani, nuk e di mas dy-tri dite kom pasë renin e vizitës, ka ardhë familja jeme. Nuk kanë kallxu ku jom hiç, "Nuk e di ku osht". Vllau çohet nëpër, nëpër Sigurime Shtetnore, nëpër SUP² me shku me vetë ku osht'. Mirëpo, mas ni kohe shoqja ime, bashkëvujtëse, Nazife Xhemajli, ka pasë vizitën edhe i thotë, i tregon familjes, thotë, "Shkoni në familje të Afides edhe tregonju qishtë osht' puna mos të bohen marak se ktu osht' edhe muni me ardhë në qit' kohë, në filan date mujnë me ardhë". Kur të vijnë familja jem ata vijnë në ora 8:00, po deri të bohet ora 1:00 [masdite], a kumeditë sa ka qenë, nuk ju ka leju vizita se unë duhet me kry me orë, me minutë aty.

Kur jom dalë, domethonë dy javë ditë, 15 ditë pa u pastru, pa u kreh, pa ndrrim. Thashë të çohen shoqet, "Hajde me m'i dhanë ndrrat". E kisha Akile Dedincën në dhomë edhe dikush t'u m'i kreh floktë, dikush t'u m'i hukatë durë që pak me m'i nxeh që të mos më shohin mu familja ashtu. Dal në

² Sekretarijat Unutrašnjih Poslova (SUP) - Sekretariati i Punëve të Brendshme që në kohën e RSFJ-së ka qenë emërtim për policinë.

vizitë. Për fat, se nana ime ka qenë me probleme shëndetësore, nuk ka mujtë krejt dy herë në vizitë ka qenë, për fat ish ardhë. “A je mirë?” “Mirë”, thom une, “Po shumë e zbehun bre çikë, shumë e ftoftë”. Thashë, “Jo, mirë jam”, thashë, “po çka osht’ e diel sot, na kemi të drejtë me fjetë e jom konë fjetë”, tha, “Mirë s’te kje, po hajl i koftë ishalla gjallë je”. Thashë, “Gjallë, hiç mos ki gajle”. Pas këtij rasti prapë i njejtë shef, problematik ka qenë ai, ka sjellë, me na bo jetën edhe ma të ranë se që e kishim...

Anita Susuri: Ka dashtë me ju provoku?

Afide Topalli Kuka: Po. Edhe tashti po i shtin fjaltë me ni shoqe, ni Ajshe Gjonbalaj, ka qenë e dënume dymbëdhjetë vite, lidhur me punë, punon s’punon. E marrin shoqen, Ajshen, e marrin e transferojnë. Neve nuk na tregojnë, na dojshim me ditë vendodhjen, “Ku e keni çu?” Dhe kemi hy në grevë të gjitha të burgosurat politike jemi hi, pa dallim. Bile më kujtohet e kishim, ka qenë njo ma e vjetër atëherë prej neve, Rexhie Mala, edhe na po i thojna asaj, “Dadë, dadë, me na ngu neve ti mos bon grevë”. Tha, “A po më ofendoni mu?” Tha, tha, “Jo”, tha, “nuk bohet ajo”, edhe të gjitha kemi qenë në grevë.

Anita Susuri: Në grevë urie?

Afide Topalli Kuka: Në grevë urie. Qitashti ni gja, se aty tani çka kishim ushqime krejt na murrën. Ka qenë [Teuta Hadri](#) mjeke, Teuta Bekteshi edhe ajo mjeke. Edhe po thojnë, nuk e di cila prej tyne, “A din çka bojna çika? E marrim do kafe, mas radiatorëve në banjo e shtimi kafën, se kur të vijnë mjekt na e hajna nga ni lugë kafe edhe ajo na e ngrin tensionin që të mos rrxohemi na”. Edhe na gjithashtu qashtu bojshim tri ditë rend. Kta thojshin, “Janë t’u hangër, ku janë t’u marrë?” Ama nuk shkojshin 20 minuta na të gjitha u shtrijshim, të gjitha. Kaniherë vijke ni forcë, rregullojshim diçka personale çka kishim edhe na veç ratë.

Masanej na kanë, pesë veta na kanë, prapë në qeli, në vetmi na çunë. Mu, Kadrie Gashin, Nazifen, Trëndelinën, mos p’e harroj naj njo, edhe ni javë ditë kem qenë, kem qëndru aty. Prej aty na kanë transferu në Burgun e Mitrovicës. Në Burgun e Mitrovicës me sa e di unë, ni javë ditë mos gabofsha, se ka kalu kohë e gjatë. Kur shkojmë, unë në dhomë më çojnë te Ajsha, e gjej Ajshen aty edhe pas ni jave na kanë transferu në Burgun e Pozharevcit.

Anita Susuri: Ju ni javë keni qenë në grevë?

Afide Topalli Kuka: Jo, tri ditë. Të katërtën ditë e kemi thy se qashtu jemi pasë marrë vesh. Të katërtën e ditës e thejna grevën, unë, me sa e maj mend, me sa e maj mend. Kur na kanë çu në Pozharevc të gjitha jena konë të prangosura, të lidhura edhe krejt ditën dikund në mëngjes herët jena nisë, Pozharevci nuk osht’ larg prej Mitrovicës, dikur kah mramja kur na kanë çu atje. Na nuk e dijsim kah, kah janë t’u na çu. Dikush, “Mos po na çojnë kah Kroacia?” Dikush, “Mos po na çojnë në Slloveni?” “Ku janë t’u na çu?” Dikur kah mramja në Pozharevc, as nuk na kanë tregu ku jena. Na çunë me nifarë

karantine edhe gjithë ato serbet të burgosura e përhapen, na krejt me trenerka kemi qenë, “Kanë ardhë do prej fushës të sportit, kanë ardhë do terroriste”.

Të nesërmen për me ditë na me verifiku tamon a jemi në Pozharevc, tha Nazife Xhemajli, tha, “A din çka? Ju rrini qitu”. Se kish edhe serbe në atë karantinën, “Rrini ju ktu, trullavni qito muhabet edhe unë po hi kishe po i rregulloj venat edhe”, tha, “se kqyri”, tha, “mos osht’ Qefsere Mala”. Ajo kur e ka kry Qefserja punën del me ni muzikë të lehtë, ni kangë të lehtë t’u e knu. E dëgjon kjo edhe kthehet tha, “Jena në Pozharevc”, tha, “se e dëgjova”, tha, “Qefseren”. Kemi pasë mjaft peripeti edhe mu tre-katër muj nuk më ra shumë, se isha kah fundi i dënimit.

Kur më kanë liru, ni ditë përpara më lirinë. Familja s’e kanë ditë, familja t’u përgatitë për të nesërmen me ardhë. Më thanë [policët], “Ti nesër ki me dalë nga burgu edhe duhet me shku me tren”. Kthehna i thom shoqeve, po ju tregoj thashë qishtu, qishtu. Nazifja ishte prej krejt neve ma e provume në këto punë, se vllaznitë i kish ma herët të burgosur edhe ju kish ra në vizita e shantazhe e krejt. Tha, “Me më ngu mue ti Afide”, tha, “me tren mos shko”. Tha, “Ma mirë me autobus”, tha, “edhe me ndjekë rrugë publike”. “Në rregull”, edhe e lash qashtu. Të nesërmen kur kom bo me dalë thanë, “Me tren duhet me shku ti”, “Mirë”, thashë edhe kom shku në stacion të autobusave. Kur shkoj në stacion të autobusave qata dy persona që ishin...

Anita Susuri: Që ju kanë thonë me shku me tren.

Afide Topalli Kuka: Po, në lokale të burgut, qata dy persona. Hypi unë, e nxjerri biletën hypi. Tani masanej dy persona shqip flasin në autobus, po në kuptime të ndryshme. “Shyqyr që s’ke ra në dorë të shkive, ti sikur me kanë në burg, ti kështu...” Se unë u lshova me tesha të burgut e si mos më keq.

Anita Susuri: A ka pasë naj uniformë burgu?

Afide Topalli Kuka: Uniformë, uniformë. Uniformë ngjyrë hiri, keq. Do çorapa deri në gju kanë qenë edhe ato tani të lirume si qishtu. Do këpucë përpara kanë qenë, plakat i vishin do, nuk e di unë, qashtu. Nuk po boj za. Kur shkum na në Beograd, se prej Pozharevcit në Beograd shkova. Kur shkum në Beograd ma morën paketën tha, “S’ka autobus ti, ti”, tha, “na të ndihmojna ti duhesh me ardhë me neve”. Unë e lash me paketë, po s’kisha gja në paketë. Naj libër s’kisha diçka të rëndësishme.

Shkoj unë në stacion edhe e nxjerri biletën. Aty, se për fat vllau para ni jave më kish pasë çu pare edhe paret m’i dhanë kta me veti, i lash paret. Unë nuk e di se s’më kujtohet sa pare ia kom lonë unë edhe po më troket ajo që ish në sportel, “Kthehu merre kusurin”. Unë vet me veti çfarë kusuri, të hypi ma shpejt në autobus, le të më sheh dikush. Hypi në autobus edhe kur ka bo me u nisë autobusi, e prunën paketën e lanë, ecën. Masanej, prapë unë nuk diçka kanë bo me provokime, prapë dy persona tjerë prej Beogradit. Prapë fillunë.

Tashti kur prej Beogradit u nalëm dikund në rrugë me pushu, unë nuk isha as ajo që zbriti, as ajo që rri vet. Po i shoh, krejt dolën edhe unë dola. Dola, u ula si me në restaurant diçka, porosita diçka po nashti keq o me thanë, nashta edhe marre, kisha nevojë fiziologjike. Nuk guxojsha, thojsha po ma mshelin derën, problemi ma i madh ish. Çka boj, dal në oborr edhe jashtë nifare kthine ish pasë konë si do kanta të bërlllogit, e kryjta. Tashti, unë bukën nuk e preka ma hiç, hiç s’e preka edhe fillum. Tash as e para as e mramta, në mes ecsha.

Gjithashtu ka shku deri në Merdare qajo, kur hini në Merdare ia nisën krejt shqip, krejt autobusi shqiptar ish kanë. Njani po thotë, “Nalmi ktu në Podujevë bre”, tha, “se larg, se s’ki autobusa”. Thashë, “Qitashti po më folë ti gjuhë shqipe a? Qitash me më folë”, thashë, “nuk osht’ problem, a erdha këtu unë si me shku në shpi”. Edhe jom kthy. Fati, lidhjet e autobusave i zuna edhe për fshat edhe njeriun e parë që e pashë kusherinin tim, Islam Topallin, babën e Ylber Topallit. Edhe kemi shku bashkë. Tha, “Afide”, tha, “ti mos hin niherë mrena. Unë do hi të ju tregoj”. Edhe kështu që u kthym.

Pjesa e Dytë

Afide Topalli Kuka: Normal që ato pasoja shëndetësore, ato kanë pasu po me trajtime, me... Po pas kësaj, prapë unë kom fillu, po herën, tani, me organizime, me Organizatën Marksiste-Leniniste të Kosovës, rrethi i Ferizajit, në Komitet, rrethi i Ferizajit kom qenë, po.

Anita Susuri: Po du edhe pak me u kthy te burgu.

Afide Topalli Kuka: Po.

Anita Susuri: Pozharevci ka qenë, po thoni, afër Mitrovicës po ka qenë pak ma larg. E qysh kanë ardhë, për shembull, familja me ju vizitu?

Afide Topalli Kuka: Familjen, vllau jem Habiti kurrë s’ma ka lëshu dorën. Kudo që jom konë, ai ka ardhë. Bile, bile, niherë ka qenë dimër shumë i ashpër edhe vjen [ai]. Ato serbet ishin të qatij rrethit, kush nuk ju vijke në vizitë. Neve prej Kosovës kurrë vizitat, jo veç mu, po asni shoqës nuk ia kanë hupë vizitat. Bile niherë më kujtohet erdh, pallton e kish pasë të çkoqtë. Po i thom, “Çka u bo?” Tha, “U konë t’u më shkelë treni se isha lodhë. Masi u nisë treni, unë kom kcy prej trenit edhe pallton”, tha, “ma ka kapë reza”, tha, “po fati”, tha, “pshtova”.

Vllau me Mitrovicë, burg mas burgu kurrë në vizita nuk m’i ka hupë. Sa herë e ka marrë ndonjë anëtar të familjes, po ky çdo herë. Edhe me financa, kurrë pa pare s’më ka lonë, kurrë! Mirëpo, kurrë paret na

krejt s'kena mujtë m'i harxhu, se na marrin. Se na aty durë s'kena pasë, u konë ekonomati³ e porositshe. Për shembull, naj jogurt a naj diçka, naj gazetë edhe në fund thojke, "S'ka, s'ki pare".

Anita Susuri: E në burg a keni pasë të drejtë me lexu, me pasë literaturë?

Afide Topalli Kuka: Po, po, literaturë, romane çka kanë qenë të lejshme. Po kryesisht në gjuhë shqipe kemi lexu, po, gazetë. Po në Pozharevc gazeta s'kena pasë, a në Burg të Mitrovicës po. Po ndonjëherë edhe na ndalojshin, për shembull, me kanë ndonjë artikull, ndonjë diçka na ndalojshin. Kështu që, të kthehem prapë te organizimi...

Anita Susuri: Ju domethonë, cili vit ka qenë?

Afide Topalli Kuka: Ky viti 1984, '85, '86.

Anita Susuri: Që keni qenë e organizume?

Afide Topalli Kuka: Jo, jo tash mas '86-ës, '87-ën veç kemi fillu në organizime tani. Mirëpo, nuk na zgjati gjatë, në 1988-ën jemi arrestu. Se na kemi marrë, kemi shpërnda trakte edhe kryesisht i kemi pasë në qendër ish punëtorët e Sigurimit Shtetntor, me ua çu nëpër shpija. Më kujtohet ni aksion kur e kemi kry në '87-ën, s'po më kujtohet u konë vjeshtë veç, me ni që e kisha në celulë, me Sebahate Malën, kemi shku në kamë prej Gremës e në Ferizaj. Ish aksioni në ora 8:00 me u kry, nuk guxojshe ti as ni minut përpara as njo përmas, se nëse e qet' përpara mujshin me u zanë të tjetër, nëse e qet' mrapa nëse u zanë dikush zihesh vet edhe strikt u dashtë.

E kemi kry aksionin, jemi ardhë prej Ferizajit në kamë në fshat. Po nuk e di, qitashti thom qysh s'na ka shku mendja as për frikë. Plus nëpër ara të kollomoqit u konë me tetë kilometra me ece në kamë. Kur kena mrrin na në shpi ora 10:00. Mirëpo, familjet kurrë, se na kanë mbështetë. Ato s'kanë mendu që na punë tjera bojna, po na jena t'u u marrë me aktivitet. Na jena t'u u marrë me aktivitetin për Kosovën. Veç merakun e kanë pasë që po zihemi, po zihemi najkund. Kjo. Kështu që, në qershor të vitit 1988 jom martu me Naserin, pas tre mujve jemi burgosë.

Anita Susuri: Po du me ju pytë për këto traktet niherë.

Afide Topalli Kuka: Po.

Anita Susuri: Kto kanë ardhë të shkrume, të gatshme?

³ Zyrë që merret me pajisjen e një ndërmarrjeje me ushqime, me veshmbathje e me sende a orendi të tjera të nevojshme dhe që kujdeset për mirëmbajtjen e këtyre sendeve. Ekonomati i ndërmarrjes, në kontekstin e intervistës është ekonomati i i burgut.

Afide Topalli Kuka: Të shkruame, të gatshme. Jo, jo, të gatshme, na veç shpërndarje, të gatshme.

Anita Susuri: Çfarë, për shembull, materiale kanë qenë? Për zgjimin kombëtar a për vetëdijësimin?

Afide Topalli Kuka: Për vetëdijësim, për drejta, për shtypjen, për shtypjen që po na bohet, për terror, për dhunë që bohet. Qit' përmbajtje e ka pasë, se tash s'kom kqyrë naj trakt mos më ka mbetë kund, se unë punoj në arkiv edhe shumë sene kom arkivu në arkiv i kom çu.

Anita Susuri: A ka pasë për shembull emra të personave që kanë qenë si, me thonë, shpiuna, UDB-asha atëherë që janë përmend?

Afide Topalli Kuka: Po, po.

Anita Susuri: Në trakte?

Afide Topalli Kuka: Në trakte ndonjëherë ka pasë, ndonjëherë s'ka pasë. Ose u konë në mënyrë të përgjithësime, të përgjithësime po edhe ka pasë edhe të veçantë, po.

Anita Susuri: E me bashkëshortin e ju jeni njoftu gjatë aktivitetit apo si?

Afide Topalli Kuka: Po, pas daljes nga burgu edhe gjatë aktivitetit jemi njoftu edhe kemi ra në dakord që të dytë. Kështu që, kur, bile, kur jemi martu na niherë deshtëm pa dasmë hiç sepse u pritke arrestimi edhe kështu mos të bojna za. Mirëpo, nana e Naserit, familja e Naserit, "Jo, pa bo diçka", pak diçka qaty u bo dasma. Mirëpo, pas tre mujve u arrestum. Se edhe masi jemi martu edhe ktu në Kaçanik kemi shpërnda do trakte. Unë e kom pasë ni mision me bo organizimet këtu, me formu celulën në Kaçanik mirëpo ke kohë e shkurtë, u zbulum, u arrestum. Jemi arrestu me 27 shtator, 1988. Naseri ma herët osht' arrestu, mos gabofsha me 21-shin [shtator] ka qenë, në kohën kur jom arrestu unë [ai] ka qenë në burgun e Sllovenisë, në Kopër ka qenë edhe na...

Kjo interesant, çudi e madhe, se arrestimet kanë ndodhë në të njejtën kohë, ora 4:00 në mëngjes, orët e hershme, hala pa agu mëngjesi. Thy, demolu, shkatërru. Më kujtohet erdhën dy punëtorë të Sigurimit kanë qenë, ka qenë Qenan Hajdini edhe... Qenan Hajdini edhe Afet Rexhallari. Po dalin, vjehrrës tem të ndjerë po i thojnë, "Më fal, oj loke, se tepihat ua shkelëm", tha, "U loke", tha, "si të dilni ju", tha, "tepihat i laj, ujë kom boll po", tha, "qito flliqnihanet e juve që po i boni si lanë as lumi Lepenc as Vardari", tha, "haram ju koftë buka e Kaçanikit", tha, "që po na merrni djemtë edhe çikat". Këta u qartën.

Gjithë në hetuesi, "Pse na ka thanë bre ajo, ajo kështu". Kanë shantazhu edhe me na shkatërru me familje. Se të drejtën ta them, herën e dytë e kem pasë pak ma rond. Një, ka qenë si grup ramë të organizum; dy, isha shtatëzanë; tre, isha e martume. Kjo u konë pak ma e randë. Mirëpo, përveç meje

që kam qenë shtatzanë, ka qenë Minire Ramadani, Nazife Xhemajli te trijat. Nazifja me gjithë burrin, kjo Minirja me gjithë burrin kanë qenë. Kanë...

Anita Susuri: Në cilin muj, më fal.

Afide Topalli Kuka: Mujin shtator...

Anita Susuri: Shtatzanë?

Afide Topalli Kuka: Frik. Pesë javë, gjashtë.

[Këtu ndërprehet intervista]

Anita Susuri: Ishit t'u na tregu për arrestimin e ju.

Afide Topalli Kuka: Po, arresimi i dytë, siç e përmenda, ka ndodhë me 27 shtator, 1988. Hetimet kanë qenë të randa sepse kqyrshin me zbulu emra, me qit' emra, me bo grupe ma të mdhaja se na kemi qenë njëmbëdhjetë vetë të rrethit të Ferizajit. Në ndërkohë, në të njejtën kohë janë arrestu edhe grupi i Podujevës, disa grupe tjera janë, tash s'po më kujtohen momentalisht. Mirëpo, në hetuesi unë tri ditë nuk pata pranë [që jam] as si anëtare. Mu më kujtohet ka ardhë ni inspektor i Ferizajit, Bajram e ka pasë emrin, Bajram Ajaka, Ajaka nuk e di. Tha, "Ti landën nuk e ki te unë. Mund me folë, mund mos me folë veç", tha, "unë kom ardhë", tha, "ta njoh", tha, "qëndrimin tand të mahershëm", tha, "ta njoh", tha, "familjen", tha, "por si anëtare", tha, "ki m'u dënu, mos u shkatërro. Për tjera sene", tha, "nuk dihet, qëndro sa të mujsh".

Me të vërtetë qashtu ka qenë që kjo, kjo më ka majtë edhe ma të fortë se e disha që s'ka rrejt kurgjo. Se ata prej pyetjeve që i bojshin, provokative edhe e sjellshin qashtu që po dijnë diçka. Mirëpo, e kom bind vetën sa herë që kta s'dijnë kurgjo, hiç, absolut. Mirëpo, përveç hetimeve që i kom pasë personal me qit' grupin, jom, për tre muj ditë, rresht jom ardhë nëpër zyret lokale të Sigurimit Shtetnor. Për dojshin me e çpik ni grup tjetër të rrethit të Ferizajit që mirren me armatime, në mesin e tyne vllau, "Ky osht', ky osht', ky osht'". Të gjithë qata njerëz që kishin ardhë, që thashë, në odën e burrave qata i përmendshin, "Nuk e njoh këtë, nuk e njoh këtë, nuk e njoh këtë". Po ni shok që ka pasë vllau im të fëmijërisë, "A e njeh?" "Po more, e njoh", se e disha unë ata krejt e kanë ditë që njihemi. Thashë, "Jom konë e vogël ka ardhë në shtëpi", thashë "e njoh. Tjertë nuk i njoh asnjë".

Për tre muj ditë, për tre muj ditë rregullisht që më kanë pytë. Përfundoi. Mirëpo, çka osht' ma e randë, m'u kanë pasë vendosë në kushte ma poshtëruese. Më kanë pasë çu me ni qeli në katin e dytë, pa shtrojë, pa mbulojë...

Anita Susuri: Në Prishtinë apo?

Afide Topalli Kuka: Në Burgun e Mitrovicës, në Burgun e Mitrovicës, në hetuesi. Zakonisht hetuesia, sa kemi qenë në hetime, kemi nejtë në Burgun e Mitrovicës. Pa shtrojë, pa mbulojë, pa ndrra për gjashtë javë. Ashtu qysh kom qëllu në shpi, me ni fund, ni çorapë të holla, me ni pallto. Tashti nuk e di çka ka qenë ajo, unë kurrë nuk kom mujtë m'i ra në fije ni punës. Gjithmonë erë ka pasë aty, sikur me fry ni murlan. Isha me ni qosh të qelisë, se ajo ka qenë prej dera e ngushtë e pak ma e gjanë kah dritarja. Me ni qosh më rroke, dilsha kah dera më rroke, dritaren nuk mujsha me mbyllë, thojsha mos po vjen prej jashtit, nuk e dijsa. E merrsha pallton e lidhsha midisit, m'u çajke shpina, e marrsha pallton e vishja prapë qashtu.

Niherë erdh ni gardian e tha, "Ti hajde me u pastru", shqiptare ka qenë. Thashë, "Jo", thashë, "nuk muj unë me u pastru, s'kom ndrra", tha, "Duhet", tha, se ata shpesh herë na lshojshin edhe ujin e ftohtë. Po unë s'kisha fuqi, thashë, "Dilëm se me të kapë të çajë". Pas ni kohe kur m'kanë marrë në pytje në lokale të Sigurimit Shtetnor, inspektorat, Afet Rexhallari edhe Qenan Hajdini. Tha, "A je mirë?" Thashë, "Mirë jam". Tha, "S'je mirë". Thashë, "Po mirë". "Të çojmë te mjeku". Thashë, "Jo, s'e du ndihmën e juve", thashë, "në qoftëse s'jom mirë ju jeni ata që m'keni bo qishtu, se m'keni vendosë në kushte ma poshtëruese, ma çnjerëzore", thashë, "se përveç kur thehen rendi i rregullit shtëpiak të burgut", thashë, "unë s'kom mujtë me thy rregullin hala pa e shti kamën te burgu".

Për me vërtetu unë tamon që nuk jam mirë, ni mijë herë i kanë thirrë, "Hajde merrne". Erdhën gardianët më morën thanë, meniherë kanë ardhë drejtori i burgut famkeq, Sherafedin Ajeti, me gjithë ata policë, me gjithë ato gardiane, "Hajde", tha, "me shku te mjeku". Unë, "Jo". "Hajde". "Jo". Tha, "Unë", tha, "nuk kom përgjegjësi". "Po sigurisht që ki me dhanë përgjegjësi ti me gjithë shoktë e tu", tha, "Unë muj me kanë", tha, "prindi yt, muj me kanë prindi i fëmijës tanë". Thashë, "Mos më ofendo se ti s'mund me kanë prind i jemi, po aq ma larg i fëmijës tem". Dolën. Unë nuk e di ftyrën tem nuk e kom pa qysh e kom pasë, po trupin e kom pasë krejt si pllaka të kalbta, qivita.

Anita Susuri: A ka pasë dhunë fizike ndaj juve?

Afide Topalli Kuka: Prej kushteve kom mbetë, prej kushteve po. Se edhe dhunë në fillim, dhunë fizike, qitashti, dhuna fizike kur osht' përdorë, për shembull se qita inspektorë që i përmenda unë qita dy emra, kta s'më kanë prekë me dorë, por kur ka ardhë puna të vendeve tjera. Unë nuk e di kurrë s'janë prezantu me emra, as me mbiemra do të mdhoj kanë qenë, do sy kuq, do sy prishtë që veç me i pa nëpër filma horror, po. "Ulu qaty, ki me pjellë qitu", kishin ofendime. Nejse, shkoj ajo. Të kthehem prapë, nuk ka shku ni orë a dy, nuk e di, kanë ardhë dy inspektorë edhe veç kanë hi në dhomë edhe veç më kanë shiku,. S'ka shku as gjysë ore ma kanë ndrru dhomën. Nuk e di.

Më çunë me ni dhomë kish pasë qenë ni rome aty për vepra tjera. Po më thojnë, "Çka ke bo?" Thashë, "Kom dalë në humbje, jom konë me ni market kom punu", atëherë vetëshërbim i thojshim. Edhe kjo, romja po thotë, "Hajde merre qit' xhamperin tem vishe", po unë e kom pasë kryet pak të fortë, "Nuk e

marr”. Jom pshtetë pak, se në shtrat, edhe tashti edhe aty në burg, por krahasu me qato kushtet pak ma u ngroha edhe pak sikur gjumi t’u më zanë. Ajo po thotë, “Prej gjynahit, do ta qet’ qit’ fmi. T’i mshojna derës me çu te mjeku”, edhe t’jom çu. “Kond more? Ju mundeni me e thirrë për veti, jo për mu. Veç po gaboni”. Të nesërmen vjehrra jem ka ardhë, jo besa qat’ ditë, qat’ ditë se në vizitë s’e kanë lanë ata. Ajo për çdo ditë ka ardhë t’u i lut teshat me m’i shti, “Amani koftë teshat”, s’e kanë lanë.

Edhe m’i ka pru krejt me pandufe, me krejt, por nuk kom mujtë unë dy muj ditë rrobat me i pasë në trup. Sa i veshqa nuk shkojke pesë minuta u dufke me i hjekë, se mundim, siklet. Dy muj ditë deri jom mësu. Të nesërmen ka ardhë vjehrra, po më thotë, “A je mirë?” “Mirë”, unë, “A je”, tha, “qysh je kanë?” “Po”, edhe kthehet inspektorëve ju thotë, thotë, “Me bo me ma gjetë diçka”, tha, “ka me i marrë dy buma unë qitu ka me kallë vetën me gjithë juve”, tha. Edhe po më thotë, “A ki pare?” Tha, “Kom”. Se në atë kohë vllau jem ka qenë në spital, nuk ka mujtë me ardhë. “Kam”, thashë, “pare”. Tha, “Me ditë”, tha, “që je keq”, tha, “s’ta boj hallall”, tha, “kurrë”, tha. Thashë, “Jo”, thashë, “krejt i kom”. Kështu ka shku.

Ajo nana e Naserit osht’ për mu nanë e dytë, se shumë u kujdesë. Saqë më kanë pytë mu të burgut, “Kush t’i pastron këto”, tha, “këto rroba? Se vijnë të tjerat ua bijnë dy copa, tri copa. Kush?” Me ushqime, me gjitha të mirat që i bijke. Po thashë, “Kjo, s’ka kush tjetër”, krejt janë çuditë. Çdo vizitë. Plus nanën e kom pasë të smutë, babën smutë nëpër spitale. Kjo prej Mitrovicës niherë ka shku në Prishtinë ka marrë lejen [për vizitë], ka ardhë në Mitrovicë. Prej Mitrovicës në fshatin tem, me ju kallxu familjes që unë e pashë edhe osht’ mirë.

Ni gja ta them tani, ushqimet kur e prushin do supë të ftoftë, kurrë nuk kom mujtë me hangër. Unë sa kom nejtë në burg, unë vetëm do jogurta i porositsha edhe pak krypë me ia qit’ edhe me hangër. Se tjetër sen s’kom hangër. Kur ishim, qëllojke ndoshta naj ndrrim ku e di unë, e prujshin të ngrohtë e pak. Përndryshe, hiç pa hangër, hiç s’ke pasë çka han ti aty. Bile, bile, pasulin ni kohë s’e kom hangër kurrë se edhe insekte, po.

Pjesa e Tretë

Afide Topalli Kuka: Pas hetuesisë, gjithë asaj rrëmuje, osht’ ngritë, dikund në janar më duket aktakuza. Besa në shkurt kemi dalë në gjykim, njëmbëdhjetë veta kemi dalë. Kanë qenë dënimet prej një deri në tetë vjet, prej ni vit e gjysë deri në tetë vjet kanë qenë. Ka zgjatë katër ditë gjykimi, të katërten ditë, se ka pasë edhe interesim të madh të gazetarëve, nuk janë leju. Organizata Amnesty International ka qenë në të katërten ditë, ju ka mundësu. Ato Organizata Amnesty International ka bo presion, presion qeverisë të Beogradit që na shtatëzanat me i liru me kusht. Me kusht që kur t’i bon fëmija ni vjet me shku me vujtë dënimin.

Bashkëshortin tim e dënujë katër vjet, mu ni vjet e gjysë, po u murrë vendim që na me u liru. Tasht nuk e harroj të katërten ditë ishin [Grevat e Minatorëve](#), na nuk ishim larg. Se zakonisht kur u bojke

diçka jashtë, shtypi s'u lejojke. Tashti më marrin mu, drejtori në zyren e vet, tha, "Mos folni, mos boni edhe duhet me nejtë mirë". Kthehna unë edhe po e thirri këtë... se zakonisht folshim njëra me tjetrën kur s'ishin gardienët, kaniherë e lshojshin edhe folshim. Po e thirri, thashë, "Çka u bo?" Thashë, "U bo diçka jashtë", thashë, "se qishtu s'ka ndodhë tri ditë kena shku në gjykim", thashë, "asni ditë s'na kanë marrë, pse sot?" Tha, "Edhe mu", tha, "diçka ka", tha, "jashtë". Në gjykim kur kemi shku, aty kemi marrë vesh që osht' Greva e Minatorëve, që ka fillu veç.

Anita Susuri: Në shkurt ka fillu.

Afide Topalli Kuka: Po, në shkurt, me 24 shkurt.

Anita Susuri: '89-tën.

Afide Topalli Kuka: Po, mos gabofsha se 24 shkurti u konë dita e katërt e gjykimit që edhe u dënum. Kur jemi liru na, më kujtohet ni grup i studentave para gjykatës kish pasë ardhë në anën e kundërt. Tashti, nanat si nana, nana e Naserit ish hupë se djali met. Tasht unë me to t'u folë edhe vjen vllau, tha, "Hajdi se ni grup i studentave kanë ardhë me ju pa juve", kemi dalë. Po ishmi, s'di çfarë gjendje ishmi, nuk e di as kush kanë qenë. Jemi përshëndetë, kemi folë, po nuk e di. Mu më erdh mirë se ni grup të ri me thanë 15-20 ishin ardhë. E jom liru.

Mirëpo, tashti unë në prill e linda vajzën, me 24 shkurt u lirova. Me 8 prill e kom lindë vajzën. Tashti u duft vajzën me regjistru pak me vonesë, e kom regjistru katër muj me vonesë lindjen. Vajza mbetë gjashtë javë pa emër, derisa ni letër me na çu Naseri prej burgut edhe e ka pagëzu emrin Besforta. Qiky emër e ka identifiku me qëndrimin tonë. Kështu. Çdo... se kur i bon fmija ni vjet, u dufke me shku me vujtë dënimin.

Mirëpo, unë katër fmi rend i kom pasë edhe veç i çojsha certifikatën. Kohë pas kohe në ilegalitet, se valla i randë ilegaliteti. Kom nejtë... me kanë shtatzanë e me lindë nëpër shpija të huja ish vështirë, se as te mjektë s'guxojsh me shku, ku me shku te mjeku? Përveç vajzës të madhe që e kom lindë në spital, tre në shtëpi i kom lindë, po. Herë me ni shtëpi, shko ni natë atje, ni natë atje, dikur u pata lodhë valla, u lodha ma.

Anita Susuri: E bashkëshorti juj, a i ka vujtë katër vjet a pesë vjet?

Afide Topalli Kuka: Jo, bashkëshorti jem është i dënum shumë herë si recedivist, '82-tën i ka katër vjet, katër vjet '88-ën. Në mungesë në '95-tën, '98-ën, ka shumë. Mos të flasmi kështu sa herë osht', po ai flet vet. Kur i... në vitin 1992 edhe Naseri ish i rrezikum edhe prej shokve erdh që duhet Naseri me lshu Kosovën patjetër. Kemi dalë në Shqipëri. Unë kam qenë lehonë tri ditë, tri javëshe. Kemi shku në Maqedoni e dibrantë na kanë qit' në Shqipëri. Na s'kena pasë mjete, kesi dokumente, në mënyrë ilegale kemi dalë, ilegalisht.

Anita Susuri: Qysh në kamë apo?

Afide Topalli Kuka: Në kamë. Mu më kujtohet me ni familje që u vendosëm, Haki po mbiemri nuk më kujtohet, dibran ka qenë, edhe vajzën e kisha tri javëshe. Qitashti i kanë thanë Naserit, “Po ia nalim qit’ vajzën e vogël se kur të shkojsh në Shqipëri se edhe në Shqipëri nuk osht’ gjendje e mirë e kur të rahatoheni e të drejtoheni mirë e marrni”, po më thotë Naseri kështu kështu, thashë, “Jo, ja kena me dalë krejt, ja asnjë”. Kur ka qenë edhe ni djalë i Gjilanit, nuk më kujtohet emri, me neve, kur e kemi kalu kufirin ilegal. Ai djalë i hastretit i kish pasë tetë motra, mos gabofsha, dhe kur jemi ardhë aty te zona e zjarhtë, se dibrantë na kanë qit’ me traktor kishe jena t’u qit’ pleh arave. Na përmi traktor kena hypë.

Kur kena ardhë te zona e zjarhtë, Naseri tha, “Ju ecni, unë do të nalem. Ma së mrami ia boj qaren vetit se e kom me veti”, thashë, “Qiky djali i hastretit le të del. Na ja kena me dalë krejt, ja kena me mbetë qitu”. Kisha djalin e madh ni vjet, se atëherë i kisha tre fmi. Djalin e madh e kisha dy vjet, ni vjet e çiken tri. Tasht kur kena ardhë në zonën e zjarhtë Besfortja i thotë, tha, “Shuj vllau jem”, ai s’kajke, “shuj vllau jem ti mos kajë se kur të dalim anej dada ka me t’ble banane”, edhe lot i shkojshin. Se edhe fmija e ndjejnë ata. Kemi nejt tre muj ditë se patëm... u nisëm për Gjermani për me shku po në Itali na kthynë. Kështu...

Anita Susuri: Në Shqipni te kush keni qenë?

Afide Topalli Kuka: Te Ylli Pinari kena nejtë.

Anita Susuri: A e keni pasë të njoftun apo?

Afide Topalli Kuka: Po, shok Naseri, shok e ka pasë. Edhe banesën e nanës të vet na lëshoi edhe kohën qatëherë ushqime që s’ka pasë se ‘92-ta u konë rrëmujë. Ka pasë mikun e vet, në kufi që punojke. Ushqime e krejt janë kujdesë shumë. Edhe pas ni muje a gjashtë jave, nuk e di, ni shok tjetër i Elbasanit ka ardhë na ka marrë, “Jo”, tha, “ju në banesë m’i majtë fmitë a? Jo”, tha, “se na kemi lopë, kemi kështu...” edhe kemi nejtë në Elbasan. Elbasani na u bo si shpi e dytë ajo shpi neve, jemi kthy prapë.

Anita Susuri: Deshta me ju pytë a osht’ kjo hera e parë që jeni shku në Shqipni qatëherë ‘92-tën?

Afide Topalli Kuka: Po, hera e parë.

Anita Susuri: Qysh ju ka dokë Shqipnia?

Afide Topalli Kuka: Unë, të drejtën ta thom, unë vet kom thanë, ma mirë mos ta kisha pa qashtu hiç. E kisha mbetë me të kalumën qysh e kom menu, se shkollat mshelë, thy dyrë, thy dritare, qerdhe të shkatërrume, lodra, nëpër lloç me shkel njerëzit. Rrëmujë ish pasë konë, veç kom pasë thonë qita, ma

mirë hiç. Por kaloi edhe kjo. Jemi kthyer prapë në Kosovë herë në ilegalitet, herë në gjysë ilegaliteti. Ndërsa, 1994, në janar, në “Flakën e Janarit”, burri jem torturohet, si shumë shokë tjerë e shoqe tjera janë torturu shumë atë natë edhe ky.

Ia thynë krahun, kamën edhe kur erdh të nesërmen, kur erdh tha, fëmijë iu gjujtën, i largoi fëmijë edhe shkoi nalt. Kur shkoi në dhomë tha, “Më kanë troshitë”, më tha, “më kanë mytë, po nanës mos i kallxo”. Thashë, “S’te ko ajo fije ti nanës mos me i kallxu, po të paskan shkatërru”. Mas dy-tri jave u dashtë me marrë vendim na me lëshu venin. Erdhën e kërkojshin Naserin prapë, ky me ni shpi tjetërdikund, unë tjetërkund me fmi. Të nesërmen kanë ardhë mu më kanë kërku. Jom konë djalin e vogël t’u e përkund, me gjithë djalë kemi dalë mes dy shpijave, e kemi qitu ni kapixhik na i thojna edhe kemi dalë nëpër lagje.

Krejt lagja u konë e bllokume. Prej pompës të benzinës me polici u konë edhe kemi dalë tani kemi shku ni fshat. Ni kojshi këtu e ka pasë traktorin e ka mush me pleh, unë me fmi kom dalë, m’i pleh jom hypë edhe kemi shku në atë fshatin. Vajzën e kom pasë dy vjeç, asaj ia kishin pasë mathë çizmet e djalit edhe i kishin ra me çorapa... kur jom shku hekur. Vendosëm na me dalë, mirëpo unë e sigurova ni dokument të udhëtimit, ni shoqe që ma dërgoi po i kishte pasë dy fmi. Dy fmitë e mdhoj metën me nanën e Naserit. Naseri shkoi në Shqipëri në spital, unë shkova në Gjermani. Pas gjashtë jave Naseri ia arriti me ardhë në Gjermani. Pas vendosjes tonë aty, fmitë meten ktu. Mas ni vjeti i kemi marrë fmitë.

Thirrë niherë nana e Naserit në telefon tha, “Unë i rufta deri tash”, tha, “po sot janë ardhë”, tha, “ma ka vnu”, tha, ajo origjinal, “pushkën në fyt”, tha, “ma kanë vnu m’i qit’ fmitë e Naserit”, tha, “unë te ko shkru me dekë, po për së gjalli fmitë s’ju lo”. I ka qit’ në kojshi se kjo ora 5:00 sa herë u çu ka dhanë fmive bukë edhe i ka qit’ në kojshi që edhe me ardhë [dikush], “Nuk o Naseri, nuk o grua, nuk janë fmija. Nuk e di ku kanë shku kta, nuk e di unë”.

E kemi bo organizimin, ilegal i kanë qit’ për shkak se fmitë asni dokument edhe i kanë çu në Strugë. Prej Strugës te ni familje e ni shokut të Naserit, Xhevdet Murtishit. Baba i tij i ka qit’ pa asni dokument anej. E merr ni kombi, e mush me gra, nuse, çika, fmi, plaka. Thotë, “Ti nana e Naserit mos qit’ asni letër hiç”, në kufi i thojnë maqedontë, “Ku po shkoni?” “Në dasmë jemi t’u shku”, edhe i kemi qit’. Prej Shqipnisë tani i kemi marrë në Gjermani.

Anita Susuri: A e ka organizu qat’ kombi veç me i qit’ ata?

Afide Topalli Kuka: Veç për m’i qit’ fmitë, veç për m’i qit’ fmitë. Kanë bo shumë njerëzit, se kqyre, na pa Kaçanikun s’kishim mujtë me bo kurgjo, na kanë ndihmu. Se dy të burgosun me i majtë as dikush në punë mos me kanë, me ni penzion nuk u konë lehtë. Jo s’kish mujtë as në vizitë me na ardhë. Na kanë majtë Kaçaniku, na ka majtë shoqnia, na ka majtë rrethi. Kudo kena pasë kah ni shpi fshat e qytet. Çdo qytet kemi pasë [miq] në Maqedoni, kemi pasë kudo që jemi konë. Në Shqipëri qashtu, gjithnji s’na kanë majtë neve. Unë, mu më kujtohet kur kemi dalë në Shqipni prej Haku prej Dibrës tri

herë ka pru pare te na. Se [e kishin parasysh që] s'kanë kah me marrë kta, nuk kanë kah me marrë e çka ju bojnë fmvë?

Unë ju falënderohna krejtve edhe t'u u nisë prej qisaj lagje, na kanë rujtë, kanë vëzhgu. Se sa herë kanë ardhë policia na kanë rretheku veç na ma herët jena kanë lajmëru, na jena hjekë prej shpijes, jena tërhjekë shumë herë. Unë i falënderoj me zemër e me shpirt e me qindra herë të gjithë ata që na kanë ndihmu. Se na pa na ndihmu dikush s'kishim mujtë gja me ba. Kështu që, i vlerësoj unë krejt. Edhe ni gja e thom, çdo kush që e ka dhanë ni gotë ujë për të mirën e vendit, për lirinë e vendit unë e respektoj edhe e çmoj shumë.

Anita Susuri: E në vitet e '90-ta që keni dalë jashtë në Gjermani...

Afide Topalli Kuka: Jo, në '94-tën në Gjermani, po.

Anita Susuri: Deri në '98-ën më doket keni nejtë?

Afide Topalli Kuka: Jo, deri, Naseri '98-ën osht' kthy, po unë deri në janar, me 20 janar, 2000-tën.

Anita Susuri: Mas luftës.

Afide Topalli Kuka: Po. Unë të drejtën ta thom, kur jemi kthy, se mu kurrë mirë Gjermania s'mu ka bo, kurrë hiç! Kur jemi kthy ka Shkupi, kur kemi hi në kufi në Han të Elezit, nuk e di çfarë ndjenje ishte m'u ka çelë diçka, ni frymëmarrje e lehtë midis krahnorëve edhe i thom vjehrrës, "Hinëm në Kosovë". Tha, "Jo, ku p'e din?" Thashë, "Qitash kam me vetë kondukterin". Une, "A hinëm në Kosovë?" "Po". Se vet ajri, vet, nuk e di çfarë ndjenje, se unë s'e kom menu kurrë që kom me pa Kosovën, kurrë këtë vend. Por falë Ushtrisë Çlirimtare që është strombullari i të gjithave, të gjithave që kemi arritë lirinë osht' Ushtria Çlirimtare, e madhja ushtri që përulem.

E sot arkitektët e Ushtrisë Çlirimtare t'i majnë në burg padrejtësisht, kjo osht' e randë për krejt Kosovën, nuk osht' veç për ta. Unë uroj, uroj sa ma shpejtë të lirohen, sa ma shpejtë edhe drejtësia le të triumfojë. Se liria po ka çmim, sakrifica, burgosja, besa, vrasja e të gjitha. Me nisë, për shembull, kemi edhe ushtarë që vishin në arkivole, djemtë ma të mirë të familjes ma të mirë. Deri ktu që u ardhë u bo mund, u bo sakrificë e madhe, t'u fillu prej Luftës së Dytë Botërore e kemi NDSH-në, e kemi vitin 1968, demonstratat, '81-shi që i ka tund themelet e ish Jugosllavisë. Vitet e '90-ta që ni lëvizje u bo që e çoi krejt popullin në kambë, e ndërgjegjësoi, e ndërgjegjësoi. Edhe kemi luftën, Ushtrinë Çlirimtare, të madhen që i përulem deri në fund të jetës time.

Anita Susuri: Deshta me ju pytë për vitet që keni qenë në Gjermani, a keni vazhdu aktivitetin? Për shembull, ka pasë që janë angazhu me dërgim të materialeve, financim e këto.

Afide Topalli Kuka: Të drejtën ta them unë, bashkëshorti im osht' marrë. Se na i kemi pasë fmitë shumë të vegjël edhe osht' dashtë dikush m'u marrë. Mirëpo, sa herë ku ka pasë nevoja unë i kom ndihmu. Kur ka qenë e nevojshme i kom ndihmu a me naj protestë, a me diçka tjetër. Mirëpo, kryekput unë vet s'jom konë e involvume. Unë jom marrë me fmi, po.

Anita Susuri: E gjatë kohës të luftës thatë që bashkëshorti juj osht' kthy në Kosovë...

Afide Topalli Kuka: Po.

Anita Susuri: Qysh ka qenë përjetimi juj? A keni pasë kontakt me familjen? Me bashkëshortin?

Afide Topalli Kuka: Po, kemi pasë, kemi pasë përmes telefonit. Ndonjëherë qashtu puna ka qenë, ndonjëherë ka ardhë edhe në Gjermani, ka nejtë ni ditë, dy edhe osht' kthy, po, osht' kthy. Mirëpo, ne kemi qenë të pregatitur sa herë, ne kemi ditë që pa luftë nuk shlirohet Kosova as me burg, as me na mytë kah njo kah njo përditë edhe me na rreh përditë. Pa luftë, pa ia kthy grykën e pushkës na e kemi ditë këtë punë. Po, po, osht' ndërgjegjës, se në fillim ka qenë ma herët në vite të '80-ta para viteve të '80-ta u konë problem se u konë telashja u konë te ndërgjegjësimi i njerëzve. Se që të mos përkrahin njerëzit e tu, popullata, krejt, telashe osht'. Mirëpo, janë ndërgjegjës njerëzit. Dalëngadalë shkollimi, universiteti e ka bo të vetën, krejt, leximi, kto e kanë bo të vetën.

Anita Susuri: Po. E qysh e keni marrë lajmin që osht' shliu Kosova? Çfarë ndjenje ka qenë për juve?

Afide Topalli Kuka: Po të tham, kur e kom marrë lajmin derisa unë jom kthy m'u ka dokë që përditë jom t'u dekë në Gjermani e s'jom t'u e pa lirinë e Kosovës, s'jom t'u e pa. Qashtu jom ngulfatë. Se çdo herë, se gjatë luftës, na bukë s'kemi hangër pa qajtë, s'kemi mujtë. Masakër aty, masakër aty, masakër aty.

Anita Susuri: Qysh ka vazhdu jeta juj kur jeni kthy ktu?

Afide Topalli Kuka: Po na jena ardhë me atë entuziazmin shumë të madh. Ka vazhdu mirë. Ni kohë, se ni kohë kemi qenë të papunë. Mirëpo, unë në vitin 2000 në shtator jom punësu në gjimnaz. Pas ni viti kom kalu në Kuvendin Komunal. Punoj si shef e Sektorit të Arkivës edhe burri punon. Kështu që, na kemi qenë mirë. Se na kemi jetu edhe bash kur s'kemi pasë hiç, kemi ditë edhe kur të kena edhe kur s'kena. Kështu që, mirë ka vazhdu. Na ka majtë liria, idealet, për shkak se kemi sakrifiku të erdhëm në këtë ditë. Na ka mjaftu që çizmen serbe mos me e pa kurrë hiç, po.

Anita Susuri: Kjo puna në arkiv qysh po ju shkon? Çfarë dokumente?

Afide Topalli Kuka: Po mirë, mirë. Kryesisht janë të Kuvendit Komunal, prej '46-tes deri më tani.

Anita Susuri: A mundeni me na përshkru, për shembull, ndonjë dokument shumë të rëndësishëm ose diçka që ju ka lonë përshtypje?

Afide Topalli Kuka: Po ka, ka përshtypje. Ajo osht' histori, histori ka. Për shembull, aty janë edhe të organizatave shoqërore politike që kanë përpara, dënimet, leqitjet, se shumë që kom harro me përmend edhe si familje që na kanë leqit Komitetet atëherë të Lidhjes të Komunistëve. E si thonë populli, "Koftë hanktë pitja, tepsija ka mbetë", aty linqimet që janë bo, shpifjet që janë bo, shantazhet që janë bo krejt janë aty.

Anita Susuri: Zonja Afide, nëse doni edhe diçka me shtu ose...

Afide Topalli Kuka: Nuk e di, nëse s'më bjen në mend, p'e di, çka të thom...

Anita Susuri: Faleminderit shumë.

Afide Topalli Kuka: Po ndoshta na nuk kena mujtë krejt me i përfshi në detale. Kemi bo përpjekje që do ma kryesore, do, po ndoshta edhe ma kryesorja ka mbetë. Kena bo na përpjekje, kena bo na përpjekje që t'i thojna ato gjanat ma kryesoret, se lapsi s'e kap çfarë periudhe ka qenë, jo veç për mu po për krejt shoqet e mija, e shoktë e mi. Shoktë e idealit, lapsi s'e kap. Po kemi bo përpjekje deri dikund po ndoshta edhe ma e rëndësishme ka mbetë najsen. Ndoshta edhe kom hy në hak të dikujt që s'kom folë diçka, nuk e di. Por, ata që m'ka ra ndër mend e kom thanë.

Anita Susuri: Faleminderit shumë.

Afide Topalli Kuka: Gjithashtu faleminderit prej juve. Ju uroj suksese në punë, në familje e gjitha të mirat.

[Këtu ndërprehet intervista]

Anita Susuri: Zonja Afide, deshtët me shtu disa pikë që i përmendët ma herët, nëse doni urdhnoni na tregoni për to.

Afide Topalli Kuka: Po vërtetë ka kalu ni kohë e gjatë edhe për ni kohë të shkurtë nuk mund t'i përmbledhësh të gjitha.

[Këtu ndërprehet intervista]

Kështu që, gjatë hetuesisë e kam fjalën, përveç ditën e natë që na marrshin në pyetje edhe niherë ditën kanë ardhë më kanë marrë në pyetje në lokale të Sigurimit Shtetnor në Mitrovicë edhe i kishin hap dyert të gjitha zyreve, e kishin bo errët edhe mu në anën e kundërt me ni zyre. Për disa orë vetëm më kanë

lanë ashtu. E kanë lshu ni muzikë, sikur në filma horror u konë ajo muzikë edhe zhurmë ka pasë, “Të vras, të vras”, u kthejke përgjigja, “Më vrit”. Unë nuk e dija a po e torturojnë dikë apo inskenim osht’ kjo punë.

Se e kanë bo që nuk jemi thy në asni mënyrë edhe kanë dashtë, me na, me na thy shpirtërisht edhe thotë njëni, thotë, “Naserin”, thotë, “pram e kena vra”, përpos një orë apo nuk e di se sa ka zgjatë ajo muzikë e ajo zhurmë. “E kena vra”, thotë, “pram. A don me pa? Që don”, thotë, “munësh me dalë anej”, por unë çdo herë e kom pas përgatitë vetën edhe me kanë ni realitet që Sigurimi Shtetnor jugosllav kta vetëm gënjejnë. Edhe për gënjeshtër, edhe për gënjeshtër e kom marrë këta. Tashti, “Ti nuk e ke tregu as puntë e tua, as gjysën, as gjysën, na s’kena me të lanë as në Burrel”, tjetri thojke, “Jo more, kurrë s’ka për ta parë”.

Pas ni heshtje dolën, pas ni heshtje, prapë u kthyn. “Çka po ta merr menja? A po vjen me pa?” Edhe unë ngula kambë që nuk osht’ e vërtetë, janë t’u më gënjy. Thashë, “Jo”, “Ej”, tha, “po çka ta ninë ty”, tha, “plot burra ka Kosova”, tha, “plot burra ka”, tha kështu. Me të kqyrë me të ofendu. Dikur tjetri e tha, “Po”, tha, një pas një, përveç dy që ishin prezent erdhke herë njo herë njo, herë një, herë një.

[Këtu ndërprehet intervista]

Edhe kështu që tjetri erdh thotë, “Po jo as për së gjalli e as për së dekati s’keni me pa kurrë. Njënin kena me lëshu njani ne majna, njënin ashtu, njënin ashtu”. Edhe aty unë e kuptova që nuk osht’...

Anita Susuri: Po lujnë.

Afide Topalli Kuka: Po, po lujnë. Kjo ka zgjatë shumë kështu që më lashin qaty, as nuk folshin, as... u enshin. Rrëmuja shkojke në anën tjetër edhe kështu që kjo më ka mbetë në mendje që kanë qenë gjithçka në gjendje me bo veç për me të thy moralisht, fizikisht e të gjitha anët me të shkatërru në familje. Tani u kthejshin, “Pse ti je martu me Naserin?” Këtij ia kanë pasë ndalu të drejtën e studimit në të gjitha universitetet e ish Jugosllavisë. Une fakultetin, “Për çka kemi fakultet? Për shka kështu...?” Kanë kqyrë... tani vjehrra ime kur ka ardhë në vizitë, gjithçka i kanë thanë, “Për shka ti e man atë nuse?”

Po faleminderit prej saj, kurrë ni fjalë. Përveç vizitat që ka ardhë rregullisht më ka përkrahë, më ka mbështetë çdo herë. Asni fjalë nuk ka dalë prej rrethit edhe kom pasë ni respekt shumë të madh, përveç në familje tem prej ku kom dalë, po edhe në familjen e burrit, me vllazër të Naserit, me motra, me të gjithë. Ende e kam respektin. Asnji prej familjarëve të Naserit, kur shkoj me bo muhabet me nejtë për qef, nuk ndodhë mu me më pritë ulë ose me më përvjellë me më thonë, “Ditën e mirë!” [Derisa janë] ulë. Respekt të veçantë kom.

Edhe ni gjë që nuk më ra ndërmend te familja ime. Vllai im përveç angazhimeve si veprimtar, vllau im i madhi Avdi Topalli ka qenë edhe pjesëtar i Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës në zonën operative të Nerodimes. Ka qenë në mërgim, osht' kthy prej mërgimit edhe ka ardhë në luftë. Ni gja kisha me thanë, dy herë, e dënume penalisht kam qenë, pavarësisht që nuk, s'jam dënu me dënime drakonike se ka pasë shokë e shoqe me dënime shumë të nalta, janë dënu.

Por, megjithatë, nuk ka qenë e lehtë. Asni njeri, asni shok, asni shoqe me psu prej meje, me u marrë në biseda, me u arrestu, apo gjatë hetuesisë për shkak timin të torturohet dikush. Apo ni nanë të qanë për ni djalë apo për ni vajzë, kjo nuk ka ndodhë. Jam shumë e lumtur që kom arritë se sa herë e kom lut Zotin, "Ej Zot, bonëm të fortë, bonëm të fortë të qëndroj e mos të jep emra", edhe më ndihmoi Zoti. Më shtini Zoti atë mendje të qëndroj e fortë edhe dola faqebardhë.

Anita Susuri: Faleminderit shumë!

Afide Topalli Kuka: Faleminderit! Gjitha të mirat prej meje e prej juve.